

Додаток
до листа Міністерства
освіти і науки України
від 03.07.2018 р. № 1/9-415

Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році

Суспільствознавчі дисципліни

У 2018/2019 навчальному році чинними є такі навчальні програми:

для учнів 5 – 9 класів: «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи», затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 р. № 804; для учнів 11 класів: «Історія України. Всесвітня історія», затверджені наказом Міністерства від 14.07.2016 р. № 826.

Програми розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України за покликаннями: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017.html>; <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.

Учні 10 класів будуть навчатись за новими програмами. Міністерством рекомендовано для вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ», а також 2 окремі курси «Історія України» та «Всесвітня історія».

Для підвищення результативності навчання пропонуємо синхронізувати вивчення історії України та всесвітньої історії в тих класах, де всесвітня історія та історія України вивчаються паралельно (7 - 11). Рекомендовану послідовність вивчення історії України та всесвітньої історії за розділами наведено у програмах. Проте вчитель може організувати вивчення учнями програмного матеріалу зазначених курсів як послідовно, так і паралельно. Методичні структури не уповноважені регламентувати розподіл учителем навчальних годин у межах тем.

У системі шкільної історичної освіти, що склалася за роки незалежності, у п'ятому класі традиційно викладається *пропедевтичний* курс історії.

Пропедевтичний характер курсу 5 класу визначає принципи відбору змісту та стилістичні особливості його викладу відповідно до програми. Його зміст спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Беручи до уваги вікові особливості пізнавальної діяльності дітей 10 – 11 років, в учнів маємо формувати первинні поняття та уявлення про розвиток, предмет вивчення й суспільну роль історії як науки і як живої пам'яті про життя людей у минулому. Учні мають також опанувати на початковому рівні (уміти оперувати) значною кількістю історичних термінів. Зрозуміло, що успішних результатів у навчанні історії можна досягти за умови опанування учнями вміння й навичок опрацювання навчального історичного матеріалу, тому саме це є предметом спеціального відпрацювання на уроках курсу. Передбачається також ознайомлення дітей з історичними джерелами різних типів

– як писемними, так і речовими, включаючи пам'ятки культури, що формують навколишнє історичне середовище.

Принципове значення для організації навчання історії в 5 класі мають активні та інтерактивні методи. Передумовою активного навчання є чергування різних форм діяльності учнів. Наприклад, працюючи з текстом, учні можуть шукати відповідь на запитання, добирати коментарі до ілюстрацій, складати план, порівнювати текст з ілюстраціями та картами, знаходити нові слова та витлумачувати їх за інструкціями підручника.

Основним методом опрацювання змісту є коментоване читання учнів по черзі (ланцюжком), що супроводжується постановкою запитань до тексту та відповідями на них або виділенням у тексті головного (основних думок). Роль учителя – організувати бесіду навколо питань, що вивчаються в контексті теми чи розділу.

Роботу з підручником можна чергувати з коротким викладом (розповіддю) вчителя, роботою із зошитом. З огляду на вікові особливості п'ятикласників розповідь учителя (не більше ніж 5–10 хв.) не повинна бути лекцією, а уроки жодною мірою не повинні зводитися тільки до читання й переказування тексту підручника. Немає потреби переповідати той матеріал, що викладений у підручнику, як і не потрібно ускладнювати виклад додатковою інформацією. Слово вчителя має бути образним та емоційним, воно повинно апелювати до особистісного досвіду п'ятикласників.

З-поміж методів навчання заслуговують на увагу ігрові форми. Під час вивчення курсу може йтися як про створення окремих, епізодичних ігрових ситуацій, так і про застосування ігрових моделей навчання. Варто ширше використовувати урок-екскурсію, наприклад, до місцевого музею чи історичної пам'ятки. Доречними є ігри-подорожі чи ігри-дослідження, які можна сконцентрувати в часі, обмеживши однією темою або й одним уроком.

Інтегрований курс «Історія: Україна і світ»

Програма інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ», що запроваджується в 2018 р. для 10-го класів закладів загальної середньої освіти, спрямована на формування розуміння і вміння інтерпретувати історію України як частину світового культурного, економічного та політичного простору. Змістове наповнення предмета базується на засадах громадянської спрямованості, людиноцентризму, україноцентризму, націєтворення, європейськості. Проблематику історії України (що повинна становити дві третини змістового наповнення) вмонтовано у світовий, насамперед європейський історичний контекст і водночас показано, як вона цей контекст творить. Програма акцентує увагу на взаємодії української та світової історії, а також на складних викликах, які з'являлися перед тогочасними державами, націями і людьми.

Програма охоплює основні події, явища і процеси, які визначали історію України і світу в 1914–1945 рр. Це один з найдраматичніших періодів у світовій історії, адже своєрідним його обрамленням стали дві світові війни. Відповідно до навчальної програми цей період вивчається за такими розділами: «Перша світова війна», «Соціальні й національні революції в Європі. Українська революція», «Облаштування повоєнного світу: між демократією й авторитаризмом», «Тоталітарні режими як виклик людству», «Україна і світ напередодні Другої світової війни. Початок війни», «Друга світова війна: перебіг і результати». Рекомендується, аби роботі з цими широкими темами передували (на початку навчального року) вступні заняття, які сформуєть в учнів/учениць початкові

уявлення про ключові явища і процеси історичного періоду, дадуть змогу розпізнати головні тенденції розвитку українського і європейських суспільств у той час.

Програма орієнтує учасників освітнього процесу на результативну діяльність. Очікувані результати навчально-пізнавальної роботи описані як завдання, виконання яких учні повинні продемонструвати (назвати, описати, охарактеризувати, зробити підбірку, систематизувати тощо). Умовою досягнення результатів, що пов'язані з осмисленням ключових історичних явищ, оцінкою діяльності історичних осіб, є дослідницько-пошукова і творча робота. Програма, зокрема, спонукає школярів до занять біографістикою, творення психологічних портретів історичних особистостей, а відтак до розуміння сутності історії. До кожної теми подано орієнтовну тематику практичних занять, навчальних проєктів і/або есе. Проєкти й есе можуть виконуватися за вибором як учителя, так і учнів, як у класі, так і вдома, але з обов'язковим обговоренням результатів на уроці. Учитель/вчителька має оцінити, насамперед, уміння учнів виконувати подібні завдання, бо переліки фактів завжди будуть неповними, а судження учнів матимуть різний рівень узагальнення.

Передбачено можливості для вчителя/вчительки самостійно планувати навчальну роботу з учнями: вибудувати власний алгоритм роботи з учнями/ученицями, зокрема акцентувати на певних навчальних цілях, змістових елементах, розширювати коло історичних діячів, змінювати послідовність вивчення матеріалу в межах розділів, додавати матеріал з історії рідного краю, доповнювати тематику практичних занять, творчих робіт. Для практичного заняття, проєкту, есе учитель/вчителька може обрати іншу тему, розробити пізнавальні завдання, що ґрунтуються на самостійно підібраній джерельній базі. Пропоновані учням/ученицям завдання мають бути аналітичними, зорієнтованими на визначені у відповідному розділі Програми очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, сприяти освоєнню учнями ключових компетентностей, формувати розуміння зв'язку між вивченим матеріалом і сучасністю.

У програмі немає розподілу навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель/вчителька самостійно визначає час для роботи над кожним розділом програми, дбаючи при тому про досягнення учнями/ученицями повноти завдань, що визначені як очікувані результати учіння. Слід врахувати, що Програма спрямована на те, щоб учні/учениці могли досягати навчальних цілей на основі опрацювання менших обсягів інформації (за рахунок внутрішньої й зовнішньої інтеграції). Плануючи курс, доцільно визначити цілі (очікувані результати учіння) та виділити навчальний час (у межах уроку, окремими уроками) на вивчення історії рідного краю.

У програмах з історії України та всесвітньої історії для 10-11 класів передбачено виконання практичних робіт, навчальних проєктів та написання есе. Виконання рекомендованих видів робіт спрямоване на формування предметних компетентностей, розвиток творчо-пошукових умінь і навичок. Для досягнення цієї мети та раціонального використання навчального часу вчитель/вчителька обирає запропоновані види робіт з розрахунку не більше двох видів робіт під час вивчення навчального розділу. Водночас, учитель/вчителька на власний розсуд можуть обирати/ змінювати/ корегувати/ доповнювати як назви тем цих видів робіт, так і їх кількість.

Під час оцінювання есе варто врахувати дотримання структури цього типу тексту, вміння учня логічно викласти та аргументувати власні думки щодо запропонованої теми, навівши приклади з кількох джерел. Під час оцінювання навчальних проєктів слід

звернути увагу на повноту висвітлення та логічність викладення змісту теми проекту; оформлення результатів дослідження та якість їх представлення, внеску кожного з учасників проекту.

У 2018-2019 роках відзначатимуться **100 - річчя Української революції**: зокрема ювілей Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (УД) та Директорії УНР під проводом Симона Петлюри. Важливим для освітніх установ є не протиставляти ці форми українського державного будівництва, а подавати їх як різні варіанти української державності. Попри недоліки державного будівництва у цих роках, ззначені державні утворення, що різнилися методами і соціальною базою підтримки, є рівноважливими формами української державності: консервативної і соціалістичної. У Державі П. Скоропадського соціальною базою була землевласницька дідична верства та підприємці, в Директорії УНР – середній і дрібний земельний власник – селянин, українське робітництво.

УД та Директорія УНР має протиставлятися т.зв соціалістичній УСРР, яка була маріонетковою (фейковою) державою більшовицької Російської Федерації. Остання, окупувавши території України встановила колоніального типу режим, який цілком був залежний від російської \ більшовицької влади з Москви.

Листопад 2018 р. - сторіччя заснування українського держави на західній Україні. Західно - Українська Народна Республіка заснована була після розвалу Австро-Угорської монархії у листопаді 1918 року. У січні 1919 р. сталося об'єднання Східної і Західної України в єдину соборну державу.

У 2018 р. виповнюється 100 років від дня заснування Української академії наук (УАН). Ця дата має не лише важливе культурне, але й громадсько-політичне значення. УАН постала за часів гетьманування Павла Скоропадського, але сама установа стала можливою завдяки багаторічній діяльності видатного історика Михайла Грушевського, який очоливши Наукове товариство ім. Т.Шевченка, фактично почав створення національної академії наук. Проміжною стадією було створення у 1906-1907 роках Українського наукового товариства у Києві (УНТ). Утворення УАН стало свідченням цивілізаційних прагнень українського народу стати частиною європейського світу. УАН ставило за мету не лише розвиток національної науки, але й виховання свідомого українського громадянина.

1918 рік – час постановлення перших національних вищих навчальних закладів на Наддніпрянщині: Українського державного університету в Києві і Кам'янці, а також історико - філологічного факультету майбутнього Полтавського українського університету.

На межі 1918 - 1919 років постав за наказом головного отаману Директорії УНР Український національний хор під орудою Олександра Кошиця. Перша закордонна мандрівка українських співаків була здійснена до країн Європи, Північної та Південної Америки. Ця подорож ставила за мету пропаганду культурою ідей української державності. Виконання знаменитого «Щедрику» Миколи Леонтовича призвело до того, що ця пісня стала однією з найпопулярніших мелодій світу, широко використовуваною навіть в голівудських американських фільмах.

Формуючи в учнів історичну свідомість на основі аналізу уроків минулого, важливо звернути увагу на те, що на українських теренах у ХХ столітті відбулись трагічні події, які визнані геноцидами: Голодомор українського народу, Голокост, депортація кримських татар та інших народів Криму.

24 листопада 2018 р. (традиційно – у четверту суботу листопада) в Україні відзначається *День пам'яті жертв Голодоморів та політичних репресій в Україні*.

Відзначаючи 85-і роковини Голодомору 1932 – 1933 рр. – геноциду українського народу, особливу увагу слід приділити набуттю учнями/ученицями конкретно-історичних знань та осмисленню обставин виникнення, перебігу та наслідків сталінської політики творення голоду. Необхідно виокремлювати соціально-фізіологічне явище «голод» від поняття і явища «Голодомор». Термін і явище «голод» вказують на кількісне (відсутність наявності їжі протягом певного терміну) і якісне голодування людського організму (нестача білків, жирів, вуглеводів, відтак калорій). Голод і Голодомор стосовно 1932 – 1933 рр. вирізняються. Вони не є тотожні. Голодомор – це не смерть від голоду, а історична форма застосування терору голодом, тобто штучно організованого голоду в Україні. Він є геноцидом проти цивільного населення у мирний час. Тому маємо завжди використовувати визначення «Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні», тобто вид злочину, роки та місце його скоєння.

Історично та юридично хибним є застосування поняття «український геноцид», яке у такому лінгвістичному поєднанні вказує на участь українців у його скоєнні. Правильно писати і говорити – «геноцид українців», «геноцид українського народу».

Помилковим є розмежування явищ «голод» і «Голодомор» у їх хронологічних рамках 1932 – 1933 рр. Голодомор не є вищою фазою голоду, а історичним, меморіальним і юридичним терміном, який відповідає ознакам геноциду. Закон України від 28 листопада 2006 р. зафіксував хронологічні рамки Голодомору в Україні, тому вони не підлягають ревізії. Вони набули сталості в історіографії.

Неологізми «загальносоюзний голод», «спільна трагедія радянського народу» суперечать самому тлумаченню фізіологічного голоду, заперечують Голодомор – геноцид. Якщо був загальносоюзний голод, то який регіон СРСР став його епіцентром, адже у першій половині 1932 р. голоду на території РСФРР не було.

Неможливо розділяти Голодомор 1932 – 1933 рр. на «голод у 1932 р.» та «Голодомор 1933 р.», як це інколи трапляється у підручниках та працях окремих істориків. Зазначений поділ не відповідає реальним подіям першої половини 1932 р., коли виникли термін «штучний голод», а ним було охоплено більше третини районів УСРР з виразними ознаками масової смертності, випадками людоїдства.

Викладаючи тему Голодомору, важливо пояснити учням, що його жертвами є померлі та фізично постраждалі. Тому жертвами Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні були 25,5 млн селян, з яких понад 7 млн померлих та ненароджених. Українські демографи у 1930-х рр. прогнозували збільшення населення в УСРР на січень 1937 р. до 35,6 млн осіб, а перепис зафіксував 27,9 млн осіб, відтак втрати становлять 7,7 млн осіб. Вони є жертвами Голодомору.

Важливим є також поєднання класних та позакласних заходів для активізації потенціалу педагогіки партнерства, поєднання зусиль вчителів-батьків-дітей для кращого осмислення й передачі пам'яті про голод-геноцид з погляду виховання усвідомлення цінності власної держави, демократичних свобод, а також соціальної активності та відповідальності.

Навчальні заклади у 2018/2019 році можуть долучитися до Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт імені Лідії Коваленко і Володимира Маняка. Його проводитиме Інститут історії України НАН України у співпраці з Міністерством освіти

і науки України, за підтримки Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору (HREC) при Канадському інституті українських студій Альбертського університету.

29 вересня 2018 р. в Україні відзначатиметься День пам'яті жертв Бабиного Яру, який став символом Голокосту та інших злочинів нацизму на окупованій території України та Східної Європи (*за два дні 29 та 30 вересня 1941 р. у Бабиному Ярі, урочищі на північно-західній околиці Києва, розстріляли майже 34 тисячі євреїв. Тут же нацисти розстрілювали ромів, радянських військовополонених, українських націоналістів та інших «ворогів рейху»*).

27 січня 2019 р. в Україні та світі, відповідно до Резолюції Генеральної асамблеї ООН 2012 року, відзначається Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту (*саме в цей день у 1945 р. війська 1-го Українського фронту увійшли до нацистського табору смерті Аушвіц (у м. Освенцим), який став символом Голокосту та інших нацистських злочинів*).

Вивчення історії Голокосту здійснюється, за рекомендаціями Ради Європи та інших міжнародних організацій, як складова української, європейської та світової історії. Це забезпечується на уроках з історії України та всесвітньої історії, а також у позакласній та позашкільній роботі. Зокрема, Міністерством освіти і науки України затверджені Програми для факультативних, спеціальних курсів, курсів за вибором з історії Голокосту.

У рамках реалізації спільного проекту Яд Вашем та Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» за підтримки Міністерства освіти і науки України «Вивчення Голокосту для формування атмосфери толерантності» вчителі, методисти, а також учні закладів загальної середньої освіти можуть брати участь у всеукраїнських та міжнародних семінарах з історії Голокосту; пересувних (мобільних) освітньо-музейних виставках; конкурсах творчих робіт «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності»; міжнародних молодіжних проектах «Ковчег», «Оливкове дерево» та інших. Додаткова інформація щодо зазначених заходів міститься на сайті Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума».

Все більшу популярність набувають освітні програми і конкурси, що реалізуються Міністерством освіти і науки України спільно з Українським науково-дослідним та освітнім центром вивчення Голодомору.

18 травня 2019 р., як і в попередні роки, *вшановуватимуть пам'ять жертв депортації кримських татар (18 травня 1944 року розпочалася радянська операція з депортації кримських татар), а також відзначають його як День боротьби за права кримськотатарського народу*.

З метою набуття школярами історичної та інших компетентностей, відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, окремою структурною складовою програми вперше стають спеціальні уроки – **практичні заняття**. Практичні заняття з історії відрізняються від практичних та лабораторних робіт з природничих предметів. Такі заняття в курсі історії мають подвійну мету: по-перше, вони є способом вивчення нового матеріалу на основі опрацювання історичних джерел; по-друге, – важливим засобом формування предметних умінь і навичок учнів. Кожне із запропонованих практичних занять присвячується певній темі. Урок має описану вище структуру, проте передбачає переважно самостійну роботу учнів – індивідуальну чи групову – над окремими питаннями теми із використанням різноманітних джерел знань (підручників, де вміщені необхідні відповідно до теми історичні джерела різного виду,

включаючи як текстові, так і візуальні, довідкові матеріали, запитання і завдання, Інтернет-ресурсів, фондів музеїв, місцевих історичних пам'яток, що оглянуті учнями).

Під час практичного заняття вчитель виступає як консультант у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу відповідно до віку та пізнавальних можливостей. Матеріали до практичних занять та методичні рекомендації з організації пізнавальної діяльності учнів мають бути подані в підручниках. Питання порядку проведення практичних занять та оцінювання їхніх результатів залишається в компетенції вчителя.

Правознавство

У 2018-2019 начальному році чинними є такі програми: для 9-го класу «Навчальна програма з основ правознавства», для 10-11-х профільних класів – «Правознавство» (профільний рівень). Програми названих предметів розміщені на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України www.mon.gov.ua, видані окремими брошурами та опубліковані у фахових виданнях.

Програма курсу з правознавства спрямована на отримання знань, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, необхідних людині для ефективного соціального функціонування, реалізації її життєвих цілей і завдань, забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів.

У процесі вивчення курсу важливим є оволодіння учнями практично значущими для них знаннями та розуміннями, застосування найважливіших понять і термінів, розвиток у школярів/школярок навичок діяти в різноманітних життєвих ситуаціях, уміння аналізувати з правової точки зору явища та ситуації суспільного і повсякденного життя, використовувати правові знання та навички для реалізації та захисту своїх прав та формування активної громадянської позиції.

Під час вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту усіх навчальних дисциплін.

Відповідно до *Керівних принципів освіти в галузі прав людини для систем середньої школи*, розроблених Бюро демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ БДПЛ), **основні компетенції в галузі прав людини для учнів середніх шкіл** включають такі основні елементи:

знання і розуміння (філософія прав людини, принципи прав людини і прав дитини, міжнародні стандарти, дотримання прав людини);

ставлення і цінності (повага до себе та інших, критичне мислення, толерантність тощо);

навички та поведінка (відстоювання прав людини тощо).

Під час викладання правознавства варто також звернути увагу на *рекомендації Координатора проектів ОБСЄ в Україні щодо запровадження підходу, заснованого на правах людини, до загальної середньої освіти в Україні* (соціогуманітарний цикл). У результаті посилення освітнього компоненту з прав людини, засвоєння учнями/ученицями знань і розуміння принципів прав людини надасть можливість користуватися своїми правами і реалізовувати їх, а також поважати і відстоювати права інших.

Процес навчання правознавства повинен бути спрямований на ознайомлення учнів/учениць із принципами та нормами права; виконання вправ на застосування принципів

та норм права у стандартних ситуаціях (тактичне навчання); згодом розв'язування правових проблемних задач (стратегічне навчання – конструювання методів вирішення проблем); завершуватися навчання повинно рефлексією розв'язків, тобто прищепленням цінностей шляхом засвоєння уроків із розв'язування проблемних задач (усвідомлення важливості тих чи тих ідей).

Окремою структурною складовою програм є **практичні заняття** (уроки), які включені до програм упродовж вивчення певного правознавчого змісту. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми. Програма передбачає також уроки-узагальнення до розділів курсу та підсумкові уроки до курсу. На цих уроках учні/учениці за допомогою вчителя/вчительки мають можливість систематизувати та узагальнити вивчене, відрефлексувати процес навчання, реалізувати міжпредметні зв'язки.

Ураховуючи важливість прав людини як наскрізного компонента усього освітнього процесу, особливу увагу потрібно приділити *ознайомленню учнів/учениць із Міжнародним біллем прав людини, що складається із Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакта про громадянські і політичні права (1966) і Міжнародного пакта про соціальні, економічні і культурні права (1966). Також важливо передбачити практичні заняття щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та обов'язковості практики Європейського суду з прав людини в Україні. Окремо варто ознайомити учнів/учениць із Конвенцією ООН про права дитини (1989)*

Практичні заняття за методикою проведення можуть бути різноманітними: неімітаційні (дискусії, екскурсії, виїзні заняття), імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій або документації), імітаційні ділові, рольові ігри, ігрове проектування тощо.

Одним із різновидів практичної роботи є дослідні практичні роботи. Приміром, складання позову про відшкодування моральної шкоди, стягнення аліментів; складання шлюбного договору або трудового договору, конституційної скарги тощо.

Використання на уроках практичних завдань передбачає не тільки підвищення рівня знань учнів за рахунок активізації їхньої навчально-пізнавальної діяльності, а й сприяє розвитку їхніх творчих здібностей та формуванню практичних компетенцій.

Серед навчальних ресурсів для проведення практичних завдань, зокрема з акцентом на права людини, варто використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які містяться у відкритому електронному доступі в мережі Інтернет.

Також слід пам'ятати про законодавчі зміни, що стосуються конституційно-правового та галузевого регулювання суспільних відносин Верховною Радою України було прийнято низку законів, які повинні бути враховані при викладанні правознавства: «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. № 2447-VIII, «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. № 2275-VIII, [«Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»](#) від 18.01.2018 р. № 2268-VIII, [«Про запобігання та протидію домашньому насильству»](#) від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, «Про освіту» від 05.09.2018 р. № 2145-VIII, зміни до процесуальних кодексів від 3.10.2017 р.

Як показує аналіз проведення Всеукраїнської учнівської олімпіади з правознавства у 2017/2018 навчальному році, завдання олімпіади включають законодавчі новели,

прийняті Верховною Радою України за останні дві сесії. Завершення чергової сесії парламенту в січні кожного року є рубежем для визначення кінцевої дати прийняття нових законодавчих актів, що можуть входити до змістової частини програми олімпіади. Цьогорічна олімпіада містила достатньо багато питань, спрямованих на розвиток ціннісних уявлень про право її учасників: історичний розвиток українського права; порядок організації державної влади; права людини та способи їх захисту; європейські стандарти прав людини; протидія домашньому насильству; особливості утримання батьками своїх дітей; участь неповнолітніх у збройних військових конфліктах; працевлаштування неповнолітніх тощо.

Варіативні курси правознавчого й громадянознавчого змісту в основній школі виконують роль пропедевтичних курсів та курсів до профільної підготовки учнів. Це «Живи за правилами» (7–8 кл.); «Вчимося бути громадянами» (8 клас); «Ми – громадяни України» (9 клас).

Варіативні курси правознавчого й громадянознавчого змісту в основній школі виконують роль пропедевтичних курсів та курсів допрофільної підготовки учнів. Це «Живи за правилами» (7–8 кл.); «Вчимося бути громадянами» (8 клас); «Ми – громадяни України» (9 клас).

В умовах війни України з Росією вкрай актуальним є вивчення курсу за вибором «Міжнародне гуманітарне право» (для учнів 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти). Вивчення курсу сприятиме виробленню в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права, формування вміння використовувати гуманістичні цінності, як базові в повсякденному житті і в подальшій професійній діяльності; вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; культуру ненасильницьких відносин, здатність аналізувати свої погляди тощо. Також надзвичайно важливим є формування громадсько активних та відповідальних молодих людей, здатних дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до життя і людської гідності, захищати і розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності. Школярі мають розуміти причини появи тимчасово переміщених осіб, біженців, складнощі їхнього життя тощо.

Філософсько- світоглядні дисципліни **Громадянська освіта** **(рівень стандарту)**

З 2018/2019 навчального року в закладах загальної середньої освіти до інваріантної складової Типових навчальних планів введено інтегрований курс «Громадянська освіта».

Зміст громадянської освіти передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань та орієнтацію на розв'язання практичних проблем. інтегративних громадянознавчих знань.

Запровадження громадянської освіти є забезпечення мінімальної функціональної громадянської освіченості індивіда. Цієї мети можна досягти, лише застосовуючи «багатовекторний» підхід, тобто зосередивши увагу на кількох ключових моментах. Перш за все, учнівську молодь необхідно озброїти компетентностями, необхідними для участі в житті суспільства на всіх рівнях, що передбачає, насамперед, здатність реалізовувати свої права й свободи, поважаючи при цьому права й свободи інших громадян, а також діяти у відповідності до власних переконань і цінностей. Надзвичайно

важливо сформувати в молодих громадян України повагу до прав людини, плюралізму та демократії, верховенства закону, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості.

Зокрема, для досягнення мети громадянської освіти слід забезпечити теоретичну й практичну підготовку учнів. Передусім, молоде покоління потрібно ознайомити зі світовими демократичними здобутками та особливостями становлення демократії в Україні. Що стосується практичної площини, то тут важливо сформувати мотивацію та основні вміння, потрібні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства, а також створити умови для набуття учнями досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії. Крім того, громадянська освіта має сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні.

Зміст програми з громадянської освіти не містить уроки узагальнення і тематичного контролю. Тому вчитель на свій розсуд може (за необхідності) планувати такі уроки, оскільки програма не містить розподілу навчального матеріалу за годинами.

Під час розподілу навантаження варто надавати перевагу вчителям історії та правознавства, як викладачам курсу «Громадянська освіта».

У старшій школі чинними залишаються програми для учнів 11 класів «Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10-11 класи».

У контексті російської інформаційної агресії особливе місце в нашому суспільстві посідає медіаграмотність.

З 2015 року відбувається методологічне та кваліфікаційне забезпечення процесу упровадження медіаграмотності та методик критичного мислення до викладання суспільних дисциплін у закладі загальної середньої освіти. Потсібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін та електронний посібник для вчителя «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства» сприятиме набуттю медіаграмотності та навичок критичного мислення старшокласниками під час вивчення курсу «Людина і світ» та інших суспільствознавчих курсів. На базі онлайн-бібліотеки з медіаосвіти АУП з вересня 2013 є *портал «Медіаосвіта та медіаграмотність»* (<http://www.medialiteracy.org.ua/>), у тому числі з відеоархівом, з метою створення інтерактивної платформи для спілкування медіапедагогів, задля сприяння відкритості та публічності процесів у медіаосвітньому середовищі.

На порталі розміщуються новини медіаосвіти, поповнюється електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації тощо).

Аналітичні матеріали, а також дані багатьох сучасних досліджень показують, що в наш час у країні склалася ситуація, коли реально існуюче культурне розмаїття недооцінюється, а іноді сприймається як гальмо на шляху національної консолідації. Незважаючи на фактичне культурне, етнічне та конфесійне розмаїття в країні, більшість населення не бажає приймати світ у всьому його різноманітті. Протягом багатьох десятиліть формувались забобони і стереотипи до різних груп населення. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб із Криму й Сходу країни стала ще одним викликом, що спонукає шукати дієві інструменти для адаптації та соціалізації в регіонах України людей, відмінних своїми мовними, релігійними, культурними та іншими характеристиками. Також надзвичайно актуальними є розвиток громадянської освіти й системна цілеспрямована робота по об'єднанню країни, розвитку міжрегіональних

зв'язків, інтеграційних процесів і співпраці. Відповіддю на ці виклики може бути увага до регіональних особливостей й їхнє широке представлення у загальноукраїнському контексті, а також системний, інтегрований, компетентнісний підходи до знайомства з оточуючим середовищем і інклюзія у широкому сенсі цього слова. Формування громадянської та соціальної компетентності дітей є також важливим компонентом розвитку дитини й підготовки її до реалій життя у світі, що швидко змінюється.

Саме для набуття практичних навичок й компетентностей для життя й був розроблений наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства». Його програми успішно пройшли апробацію й схвалені до використання. Зміст курсу є інтегрованим і, таким чином, дозволяє здобувачеві освіти побачити явища навколишнього життя в їх взаємозв'язку і взаємовпливі. Пріоритетність виховних та розвиваючих завдань через активну практичну діяльність сприятиме формуванню певних навичок і моделей поведінки, у першу чергу, спрямованих на розвиток особистості, її культурної компетентності, громадянської свідомості й повагу до різноманіття.

Зазначені програми дозволяють широко використовувати новітні освітні технології в навчанні, стимулюють введення інноваційних форм роботи, таких як інтерактивні заняття, тренінги, дискусії, ділову гру, кейс-стаді та ін. Курс «Культура добросусідства» може стати важливою складовою частиною сучасної громадянської освіти дітей різного віку, а також їхніх батьків, бо дає змогу широко залучати до освітнього процесу дорослих і громаду, що також сприяє розвитку інтеграційних процесів у суспільстві.

Навчальний курс “Культура добросусідства” може бути введений, починаючи з будь-якого класу, як спецкурс за рахунок годин варіативної частини навчальних планів (35 годин на рік), за відсутності годин у варіативній частині - як виховна година. Викладання курсу може здійснюватися класними керівниками - вчителями початкових класів і вчителями-предметниками, шкільними психологами, соціальними працівниками, за умови проходження ними відповідної методичної підготовки.

Курси морально-духовного спрямування

Відповідно до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування (додаток 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05. 2014 № 664) у 2018 -2019 навчальному році в 5-6 класах продовжується вивчення предмета «Етика» або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами, ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової.

Натепер Міністерством рекомендовано декілька програм, перелік яких буде надіслано напередодні навчального року.

Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти відбувається за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя. При цьому просимо враховувати ситуацію, коли не всі діти відвідують зазначені курси. У такому випадку ці заняття повинні бути в розкладі першим або останнім уроком.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об'єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є також нав'язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Програмами обов'язково передбачено години **резервного часу**, які вчитель використовуватиме на власний розсуд.

Згідно з Інструкцією з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I-III ступенів (наказ Міністерства освіти і науки №240 від 23.06.2000 р.) календарне планування навчального матеріалу здійснюється учителем безпосередньо в навчальних програмах. Можна користуватись також окремими брошурами, зробленими на основі навчальних програм. На основі календарних планів вчителі розробляють поурочні плани, структура і форма яких визначається ними самостійно. Поурочними планами для вчителів можуть слугувати також методичні посібники, що мають гриф Міністерства освіти і науки України. Під час розроблення календарних планів вчитель може на власний розсуд використовувати резервні години – планувати проведення практичних, контрольних робіт, семінарів, засідань круглих столів тощо.

Крім того, вчитель на свій розсуд може об'єднувати уроки узагальнення і тематичний контроль; зробивши відповідні записи в журналі.

Учнівські зошити з предметів суспільно-гуманітарного циклу переглядаються учителем один раз на семестр і бал за ведення зошита може (за бажанням вчителя) виставлятися в журнал. При виставленні тематичних оцінок вчитель на власний розсуд може враховувати або ні оцінку за ведення зошита.

Підручники, посібники, робочі зошити, атласи та контурні карти, зошити для контролю і корекції навчальних досягнень тощо, що використовуються на уроках, **повинні мати гриф Міністерства освіти і науки України.**